

## СТАЛЕ ВИКОРИСТАННЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ В СИСТЕМІ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГО – РЕСУРСНОЇ БЕЗПЕКИ

Анатолій ГЕТЬМАН<sup>1</sup>  
Вікторія БРЕДІХІНА<sup>2</sup>

*<sup>1</sup>д.ю.н., професор, ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,  
академік НАПрН України, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту правового за-  
безпечення інноваційного розвитку  
НАПрН України, Харків, Україна  
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1987-2760>*

*<sup>2</sup>к.ю.н., доцентка, доцентка кафедри екологічного права Національного юридичного університету  
імені Ярослава Мудрого, провідний науковий співробітник  
Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку  
НАПрН України, Харків, Україна  
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7983-1098>*

*Автор-кореспондент – Вікторія Бредіхіна, електронна пошта [bredikhinavikt@gmail.com](mailto:bredikhinavikt@gmail.com)*

**Анотація.** Наукова робота підготовлена в рамках виконання фундаментальної теми «Інноваційні напрями розвитку екологічного права в умовах подолання наслідків російської агресії в Україні», затвердженої рішенням Президії НАПрН України № 147/6 від 27 грудня 2024 року, номер державної реєстрації РК УкрІНТЕІ № 0124U005147. У статті досліджується місце сталого використання та відновлення земель у системі правового забезпечення еколого-ресурсної безпеки України в умовах воєнних та повоєнних викликів. Обґрунтовується, що земля як базовий елемент природно-ресурсного потенціалу країни виконує одночасно економічні, соціальні та екологічні функції, а тому потребує особливого правового режиму використання, охорони та відновлення. Доводиться, що деградація, забруднення й псування земель, посилені збройною агресією РФ, становлять суттєву загрозу не лише екологічній, а й продовольчій, економічній та в цілому національній безпеці України. Вказані обставини потребують пошуку ефективних організаційно-правових методів та інструментів збереження національної ресурсної бази, забезпечення гарантій реалізації як земельних, так і екологічних прав громадян.

Авторами проаналізовані доктринальні підходи до розуміння еколого-ресурсної безпеки, її співвідношення з екологічною, економічною та продовольчою безпекою, а також визначені змістовні характеристики категорій сталого, екологічно збалансованого землекористування й відновлення земель. Розкривається зміст принципу пріоритетності вимог екологічної безпеки у земельному законодавстві, зокрема через норми Земельного кодексу України, Закону України «Про охорону земель» та інших нормативних актів, що встановлюють обов'язки землевласників і землекористувачів щодо збереження родючості ґрунтів та запобігання негативному антропогенному впливу на стан земельних ресурсів. Окрема увага приділена правовому реагуванню на випадки порушення екологічних норм при використанні земель, зокрема припиненню прав на земельні ділянки.

Зроблено висновок, що формування ефективної організаційно-правової моделі сталого використання й відновлення земель є необхідною передумовою забезпечення еколого-ресурсної безпеки, виконання євроінтеграційних зобов'язань України та успішної реалізації повоєнного відновлення держави.

**Ключові слова:** природно-ресурсний потенціал, екологічна безпека, продовольча безпека, забруднення земель, екологічні вимоги до землекористування, відновлення природних ресурсів, гарантії прав, припинення земельних прав.

## АВТОРСЬКИЙ ВНЕСОК

Автори виконали роботу самостійно.

## ЗАЯВА ПРО РОЗКРИТТЯ ІНФОРМАЦІЇ

Автори не мають жодних конкуруючих фінансових, професійних чи особистих інтересів з боку інших сторін.

## ВСТУП

Забезпечення національної безпеки є одним із найважливіших пріоритетів для будь-якої держави, оскільки воно охоплює широкий спектр завдань, спрямованих на захист державного суверенітету, територіальної цілісності, економічної стабільності, в тому числі й завдяки наявності в достатній кількості та якості природних ресурсів, які формують національний природно-ресурсний потенціал. Тому в умовах сучасних викликів, що постали перед Україною, забезпечення екологічної, зокрема, еколого-ресурсної безпеки як однієї із складових національної безпеки є ключовим пріоритетом для стабільного розвитку та захисту суверенітету держави.

Водночас економічне середовище України продовжує проходити серйозні іспити та зазнає значної трансформації в умовах постійних внутрішніх та зовнішніх загроз, зокрема через вплив воєнних дій на території країни, руйнування інфраструктурних об'єктів, пошкодження виробничих площ, знищення природних та інших необхідних ресурсів. Паралельно наша держава знаходиться і під впливом сучасних глобальних соціально-економічних та політичних факторів, що формуються в міжнародному та європейському просторі та створюють певні зобов'язальні передумови для інтеграції України в ЄС та її сталого розвитку. Серед них – адаптація до змін клімату, необхідність «зеленої», кліматично-нейтральної модернізації економіки, стійкість та збалансованість використання природних ресурсів, їх відновлення та відтворення. У цьому зв'язку важливою є належна забезпеченість населення країни природними ресурсами, як відповідними благами, що виконують економічну, соціальну та екологічну функції, слугують джерелами, невід'ємними матеріальними умовами і основою людської життєдіяльності, формують відповідну природно-ресурсну базу.

З урахуванням суспільної цінності природних ресурсів (як засобів виробництва та предметів споживання), а також природних умов (як середовища існування живих організмів) збереження природно-ресурсного потенціалу визнано одним із найважливіших напрямків екологічної політики та державного управління у сфері забезпечення екологічної безпеки.

Як відомо, основою всього природно-ресурсного потенціалу України є землі, які використовуються як засіб виробництва сільськогосподарської продукції, територіальний базис для розміщення виробничої інфраструктури та об'єктів життєдіяльності населення, а також як природний ресурс, складова екосистеми, яка об'єднує майже всі її компоненти. Втім, деградація земельних ресурсів наряду з недостатнім урахуванням питань адаптації до зміни клімату та сталого природокористування ще до повномасштабного російського вторгнення визнавалися одними з основних проблем у сфері охорони навколишнього природного середовища, які негативно впливають на здоров'я людей та сталість екосистем [Стратегія, 2021].

Повномасштабна війна в Україні окрім економічних, соціальних та гуманітарних наслідків завдала і значної екологічної шкоди. За даними донедавна офіційного ресурсу Міндовкілля «ЕкоЗагроза» станом на червень 2025 р. орієнтовні розрахунки збитків довікллю, нараховані Державною екологічною інспекцією відповідно до затверджених методик, склали 5,751 трлн грн, з них шкода, завдана безпосередньо земельним ресурсам, була оцінена в 1,27 трлн грн. Площа засмічених земель охопила 23 928 777 м<sup>2</sup>, а відповідно забруднених ґрунтів – 1 213 286 м<sup>2</sup> [ЕкоЗагроза].

Отже в сучасних умовах питання збереження природно-ресурсної бази країни, зокрема, шляхом відновлення забруднених та засмічених земель, відтворення, за можливості, втрачених або зруйнованих природних об'єктів і їх ресурсів та формування основ їх безпечного, сталого та кліматично нейтрального використання й охорони є нагальними завданнями для сьогоденної державної політики, соціально-відповідального бізнесу та й українського суспільства в цілому. Це особливо важливо, по-перше, на тлі зобов'язань України на шляху вступу до ЄС та впровадженні у національний правопорядок основних принципів, стандартів та регламентів у сфері збереження природних екосистем та біологічного різноманіття, реалізації Європейського зеленого курсу, декарбонізації основних галузей економіки, екологізації сільського господарства та забезпечення продовольчої безпеки. По-друге, окреслені нагальні завдання є частиною та екологічною квінтесенцією загального процесу майбутнього повоєнного відновлення нашої країни, про що свідчать навіть назви проєктів, заявлених у Плані відновлення України в рамках Національної програми «Відбудова чистого та захищеного середовища». Зокрема, це: «Розробка інноваційних методів та підходів для відновлення забруднених територій», «Ренатуралізація територій, пошкоджених під час бойових дій», «Впровадження концепції екосистемних послуг», «Використання екосистемних послуг галузями економіки» та ін. [План відновлення України]

## ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД

Враховуючи актуальність досліджуваної проблематики, зазначимо, що питання сталого, екологічно збалансованого використання та відновлення природних ресурсів, зокрема земель, останнім часом викликають неабиякий науковий та практичний інтерес як серед науковців-правників, так і серед представників аграрної науки, а також виробників у сферах сільського, лісового, водного господарства. Зокрема, теоретичними та практичними проблемами правового забезпечення використання, охорони та відновлення різних категорій земель займалися Н.С. Гавриш, О.В. Донець, М.А. Дейнега, І.О. Костяшкін, П.Ф. Кулинич, В.В. Носік, Т.В. Лісова, М.О. Лейба, В.Д. Сидор, В.М. Єрмоленко, М.В. Шульга, С.В. Шарапова, С.А. Балюк, А.В. Кучер, А.О. Булаков та ін.

Водночас концептуальні організаційно-правові засади забезпечення різних складових національної безпеки, зокрема екологічної безпеки, знайшли своє наукове втілення у працях таких вчених, як В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, Ю.А. Краснова, Г.В. Анісімова, А.С. Євстігнєєв, С.М. Кравченко, Н.Р. Малишева, Ю.С. Шемшученко та багато інших; продовольчої безпеки – Т.В. Курман, О.М. Батигіна, О.О. Сурілова, Т.О. Коваленко та ін.; економічної безпеки – І.П. Мігус, О.С. Власюк, В.М. Левківська, С.М. Шкарлет та ін.

Охорону та відновлення природних ресурсів та об'єктів в контексті збереження біорізноманіття та відновлення екосистем також розглядали в своїх наукових публікаціях В.І. Олещенко, М.В. Краснова, Є.П. Суєтнов, Е.Є. Туліна, О.М. Ковтун та інші науковці.

Безперечно, зазначені вчені зробили вагомий внесок у дослідження вказаної проблематики. Втім, незважаючи на існування такого потужного наукового базису, питання сталого використання та відновлення природних ресурсів, зокрема земельних, в контексті забезпечення екологічної безпеки висвітлені, на наш погляд, недостатньо. Особливої уваги та наукового опрацювання ці питання потребують з огляду на необхідність формування організаційно-правової та природно-ресурсної концепції повоєнного відновлення України, визначення інноваційних підходів до використання та збереження її природно-ресурсного потенціалу з урахуванням євроінтеграції та кліматично-орієнтованої модернізації національної економіки.

Враховуючи наведене, метою статті є аналіз співвідношення понять та процесів сталого, екологічно збалансованого використання, відновлення природних ресурсів (на прикладі земель і ґрунтів) та забезпечення екологічної, зокрема, еколого-ресурсної безпеки; обґрунтування місця категорій сталого використання, охорони та відновлення земель в системі правового забезпечення еколого-ресурсної безпеки.

## МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

При здійсненні дослідження використані загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. Зокрема, в процесі розгляду та співвідношення основних теоретичних понять, що є в основі статті, уніфікації термінології застосовані метод системного аналізу та формально-юридичний метод. Під час аналізу проблемних питань сталого використання та відновлення земель, забезпечення екологічної безпеки використані методи формальної логіки. Задля структурування наукового дослідження, дотримання послідовності викладення матеріалу було використано системно-структурний метод.

## РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Приставаючи до висвітлення окресленої тематики дослідження, насамперед зупинимося на базових поняттях, які стали в його основі. Перед усім, це – поняття еколого-ресурсної безпеки або, як часто зустрічається у науковій економічній літературі, – ресурсно-екологічної безпеки. Різниця полягає у диференціації концептуальних галузевих підходів до пріоритетності або екологічних (природоохоронних), або економічних (господарських) важелів у використанні природних ресурсів. В цьому віддзеркалюються нагальні проблеми співвідношення основних векторів і принципів екології та економіки, коли суспільство регулярно має вирішувати питання про можливість або неможливість пріоритету екологічних інтересів над економічними або навпаки.

Безумовно, для реалізації проголошених засад та цілей сталого розвитку в сучасних умовах необхідним є врахування як певних економічних аспектів використання природи та її ресурсів, так і відповідних вимог щодо охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки. Як справедливо зазначали Г.І. Балюк та О.В. Сушик у їх доповіді на одній із науково-практичних конференцій, слова «екологія» і «економіка» мають один фонетичний корінь, тому з економічної та екологічної криз Україна має виходити і зобов'язана вийти як з єдиної еколого-економічної кризи. Отже, в основу будь-яких антикризових і стабілізаційних програм, на погляд вченої, необхідно покласти концепцію єдності еколого-економічних проблем [Балюк Г.І., Сушик О.В., 2016].

Сьогоднішні реалії підтверджують цю думку, коли для стабілізації соціально-економічної ситуації у нашій країні, що потерпає від збройної агресії, деталізуються завдання та затверджуються еколого-ресурсні індикатори досягнення Цілей сталого розвитку на період до 2030 року [Розпорядження КМУ 29.11.2024 № 1190-р]. Серед таких маркерів, зокрема, виділяються: підвищення рівня продуктивності сільського господарства; забезпечення створення стійких систем виробництва харчових продуктів, що сприяють збереженню екосистем та покращують якість земель та ґрунтів; сприяння створенню безпечних умов ведення сільського господарства (реалізація цілі № 2 «Подолання голоду, розвиток сільського господарства»); підтримка сталого управління та ефективного використання природних ресурсів; сприяння підвищенню рівня обізнаності населення про відповідальне ресурсо-споживання та виробництво (реалізація цілі № 12 «Відповідальне споживання та виробництво»); сприяння забезпеченню відновлення деградованих земель й їх ґрунтів, досягнення нейтрального рівня їх деградації; забезпечення подолання негативних наслідків впливу збройної агресії РФ проти України на екосистеми суші (реалізація цілі № 15 «Захист та відновлення екосистем суші»); очищення території від вибухо-небезпечних предметів, які з'явилися внаслідок збройної агресії РФ проти України, шляхом гуманітарного розмінування (реалізації цілі № 16 «Мир, справедливість та сильні інститути»).

Очевидно, що національна екологічна політика в сучасних умовах має віддзеркалювати ті виклики, що постали перед нашим суспільством, та відігравати роль інтегрованого фактору соціально-економічного розвитку України, який сприятиме забезпеченню переходу до сталого,

кліматично нейтрального розвитку економіки та впровадження екологічно збалансованої та безпечної системи природокористування, особливо при повоєнному відновленні держави [Гетьман А.П., 2019].

Повертаючись до юридичної сутності еколого-ресурсної безпеки, зазначимо, що вона може характеризуватися як гарантований стан захищеності життєво важливих інтересів і забезпеченості потреб людини, суспільства та держави в належній кількості та якості природних ресурсів, необхідних для їх нормального існування. Забезпеченість населення країни якісними, безпечними для життя й здоров'я природними ресурсами, як відповідними благами, що виконують економічну, соціальну та екологічну функції, слугують джерелами, невід'ємними матеріальними умовами і основою людської життєдіяльності, є запорукою збереження генофонду Українського народу та однією з необхідних засад сталого розвитку нашої країни.

Отже, така безпека є багатоаспектним явищем і становить: а) стан захищеності інтересів людини, суспільства й держави від ресурсно-екологічних загроз (зокрема від недостатності або обмеженості та небезпечності природних ресурсів); б) стан суспільних відносин, а також сукупність відповідних правових норм, що забезпечують реалізацію і захист права громадян на використання безпечних природних ресурсів, а отже й права на безпечне для життя й здоров'я довкілля; в) об'єкт міжнародного еколого-правового регулювання в межах загальноприйнятих цілей сталого розвитку, складову глобальної екологічної безпеки [Бредіхіна В., 2018]. З економічних позицій ресурсну безпеку розглядають як систему законодавчо закріплених політичних, правових, економічних та інших гарантій, які забезпечують створення та підтримку належного рівня захищеності суспільства і держави від дії дестабілізуючих факторів соціально-економічного розвитку, як-от: зростання дефіциту природних ресурсів, втрати або виснаження життєво важливих для здоров'я і благополуччя населення компонентів природно-ресурсного потенціалу. Соціально-економічний зміст цієї безпеки, на думку вчених, полягає у відповідності виробничих процесів і виробленої продукції ресурсно-екологічним вимогам щодо безпечності та природомісткості, а також потребам функціонування здорових та стійких екосистем, створення сприятливих умов життєдіяльності населення [Алімов О. та ін., 2005].

Враховуючи її сутність, ресурсна безпека є складовою більш широких або дотичних категорій – екологічної, економічної та продовольчої безпеки, а останні в свою чергу, як відомо, формують національну безпеку. В цьому контексті, як вважають науковці, своєчасне виявлення актуальних та прогнозованих загроз (екологічних, економічних, ресурсних тощо) національній безпеці, оцінка вразливостей і сильних сторін держави та суспільства, а також аналіз можливостей для посилення захисту національних інтересів в умовах конкретної безпекової ситуації є основою для визначення стратегічних цілей і пріоритетів державної політики у сфері національної безпеки [Гарафонов О.І. & Попович Р.І., 2024].

Як зазначає О.А. Васюта, оцінюючи принципи та особливості функціонування системи екологічної безпеки, економічне зростання не повинно перевищувати екологічні можливості навколишнього середовища до самоочищення від шкідливих речовин і самовідновлення порушених природних процесів [Васюта О.А., 2020]. Тому одним із ключових принципів екологічної безпечної та сталого розвитку є принцип неперевикнення гранично допустимих антропогенних впливів на екологічні системи. Проте однією із особливостей екологічної безпеки вчена вважає системну складність та невизначеність багатьох її важливих кількісно-якісних параметрів у силу того, що суспільство поки не володіє вичерпними знаннями як щодо меж стійкості екологічних систем, так і щодо динаміки та наслідків їх змін під впливом антропогенного навантаження [Васюта О.А., 2020].

Однією із найважливіших складових досягнення та забезпечення еколого-ресурсної безпеки, на наше переконання, є стале, екологічно збалансоване використання природних ресурсів та можливість їх відновлення. Стале (стійке, стабільне, врівноважене) використання природних ресурсів є основою концепції сталого розвитку і означає такий підхід до управління ними, який

задовольняє потреби сьогодення, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти власні потреби, зокрема, шляхом встановлення балансу між економічним зростанням, соціальним добробутом та охороною довкілля, а також мінімізує виснаження ресурсів та їх забруднення. Використання природних ресурсів у «сталій» спосіб в науковій літературі та законодавстві часто також трактується як збалансоване, раціональне природокористування. Втім, як справедливо зазначає Т.В. Курман, численні аспекти сталого розвитку як об'єктивного явища породжують значну кількість дефініцій цієї наукової категорії, кожна з яких має право на існування за умови відповідного обґрунтування [Курман Т.В., 2018].

Враховуючи вже існуючий науковий здобуток в досліджуваній сфері, можна вбачати у забезпеченні збалансованості природокористування систему науково-обґрунтованих, взаємопов'язаних і взаємообумовлених правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на подолання дисбалансів (суперечностей) між економічними (господарськими) та екологічними інтересами суспільства в процесі використання природних ресурсів; досягнення економічного зростання та забезпечення матеріальних потреб населення найменш ресурсовитратними способами з перспективою збереження й відтворення природних ресурсів в тому числі й для майбутніх поколінь [Гетьман А.П. & Бредіхіна В.Л., 2023]. Іншими словами, важливо встановити збалансоване співвідношення між використанням відновлювальних природних ресурсів та інтенсивністю їх відновлення (відтворення), а також забезпечити ощадливе використання невідновлювальних екологічних ресурсів. При чому це має стосуватися не тільки кількості, а й якості природних компонентів з подальшою здатністю їх надавати екосистемні послуги.

На основі наведеного розглянемо втілення та співвідношення зазначених категорій у сфері використання, охорони та відновлення земель як основного ресурсу для розвитку економіки та ядра всієї природоресурсної системи. В науковій літературі земельно-ресурсовий потенціал розглядається як об'єкт правового регулювання, який відповідно до земельного законодавства спрямовується на обслуговування потреб та розвитку різних галузей – сільського, лісового, водного господарювання, промисловості, транспорту, енергетики, зв'язку тощо. При чому в екосистемному аспекті ця категорія не обмежується тільки безпосередньо землями, а розкривається через всю гамму її складових елементів та включає ґрунти, частково водні, торф'яні й інші ресурси та має більш широке призначення в реальній практиці. [Андрейцев В.І., 2015].

Законом України «Про землеустрій» (ст. 1) закріплюється поняття «стале землекористування», під яким розуміється використання земель, що визначається тривалим користуванням земельною ділянкою без зміни її цільового призначення, погіршення її якісних характеристик та забезпечує оптимальні параметри екологічних і соціально-економічних функцій територій [Закон України, 2003]. Тобто основними параметрами сталості тут визнаються тривалість використання, дотримання цільового призначення, збереження якісних показників та здатність земель виконувати екологічні (екосистемні) та соціально-економічні функції. На цій основі, відповідно до Закону, сам землеустрій має базуватися на принципі такої організації використання та охорони земель, яка враховує конкретні зональні умови, узгоджує екологічні, економічні і соціальні інтереси суспільства та забезпечує поєднання високої економічної і соціальної ефективності виробництва з екологічною збалансованістю і довкіллевою та ландшафтною стабільністю.

Забезпечення сталого використання та охорони земель, покращення стану уражених екосистем та сприяння досягненню нейтрального рівня деградації земель, підвищення рівня обізнаності населення, землевласників і землекористувачів щодо проблем деградації земель закріплені як завдання для забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу України в Стратегії державної екологічної політики на період до 2030 р. [Стратегія 2019].

А Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року, оцінюючи існуючі ризики та формулюючи систему заходів з удосконалення держав-

ної аграрної політики, пов'язує в одну низку сталий розвиток сільськогосподарської галузі, відновлення виробництва, їх вплив на добробут населення та навколишнє природне середовище, а також забезпечення продовольчої та екологічної безпеки [Стратегія 2024]. Як зазначається в цьому документі, сталий розвиток сільського господарства, рибальства та лісового господарства ґрунтується на передумові, що природними ресурсами можна ретельно і виважено керувати та використовувати тривалий час. Стратегія визначає стале управління природними, в тому числі й земельними, ресурсами як ключовий пріоритет для розвитку сільського господарства і сільських територій, що допомагає уникнути негативних наслідків. Логічним напрямом розвитку та однією із стратегічних цілей в цій царині зафіксовано кліматично орієнтоване сільське господарство, пом'якшення наслідків змін клімату та адаптація до них.

Питання сталого землекористування стали предметом аналізу і в науковій літературі. Так, Т.В. Курман, досліджуючи сталий розвиток сільськогосподарського виробництва, зазначає, що сталість тут може проявлятися як стійкість (тобто здатність утримувати певну рівновагу) і як стабільність (тобто здатність підтримувати стійкі темпи розвитку сільськогосподарської галузі) [Курман, 2018]. В літературі також обговорюються складові екологічно орієнтованого землекористування. Зокрема, досліджуючи проблеми екологізації систем землекористування як складової стратегії сталого розвитку, І.В. Ігнатенко особливо визначає органічне сільське господарство, яке забезпечує виробництво екологічно чистих та безпечних продуктів без виснаження ґрунтової родючості [Ігнатенко І.В., 2022].

Стале землекористування тісно пов'язане із забезпеченням екологічної, економічної та продовольчої безпеки. В земельному законодавстві пріоритетність вимог екологічної безпеки при використанні земель як просторового базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва закріплюється як один із основних принципів регулювання земельних відносин та відповідної державної політики. Це підтверджують норми Земельного кодексу України (ст. 5) [Земельний кодекс України, 2001], Законів України «Про охорону земель» (ст. 3) [Закон України № 962-IV, 2003], «Про державний контроль за використанням та охороною земель» (ст. 3) [Закон України № 963-IV, 2003] та ін. Реалізуючи цей принцип, нормативні положення, що сформовані у зазначених нормативних актах, наголошують на необхідності нормування і планомірного обмеження впливу господарської діяльності на земельні ресурси; закріплюють обов'язок власників земельних ділянок та землекористувачів додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля, підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі; встановлюють юридичну відповідальність за псування та забруднення земель, порушення екологічних вимог при їх використанні; визначають підстави для припинення, в тому числі й примусового, права користування земельною ділянкою у випадках використання її способами, які суперечать екологічним вимогам.

Аналіз правопорушень у сфері землекористування дає підстави вважати, що найчастіше саме забруднення та псування земель, внаслідок чого змінюються їх кількісно-якісні показники та набуваються небезпечні для життя і здоров'я людини властивості, а також недотримання екологічних вимог при здійсненні землекористування та невиконання вимог щодо використання земель за цільовим призначенням можуть бути тими чинниками, що порушують як екологічну, так і продовольчу безпеку. В кінцевому рахунку це може поставити під загрозу і стійкість економічної системи, а отже й порушення основ економічної та в цілому національної безпеки.

Сьогодні, коли Україна та її землі потерпають від жорстокої руйнівної воєнної агресії РФ, як ніколи постають питання не тільки екологічно безпечного та кліматично орієнтованого використання земель та інших природних ресурсів, а й збереження національної природно-ресурсної бази, відновлення економічного, енергетичного та природного балансу в країні. В умовах війни перед українським суспільством виникає низка викликів – розумінні обсягу та оцінці руйнувань, спричинених збройною агресією, подолання їх наслідків на фоні зростання кліматичних і техногенних ризиків, а також пошук шляхів для відновлення земельних ресурсів та відповідної

інфраструктури. За даними наукового аналізу досвіду національної політики відновлення земель країнами світу, які постраждали від військових дій, повоєнна відбудова територій є пріоритетною складовою для їхнього майбутнього безпечного розвитку [Хаустова В. Є. & Трушкіна Н. В., 2024].

У цьому зв'язку у післявоєнний період постане необхідність відродження землекористування на засадах сталості з точки зору відновлення зруйнованих виробничих потужностей, досягнення хоча б до довоєнного рівня виробничого потенціалу сільських територій. На думку вчених, напрямками ведення сталого землекористування в умовах повоєнної відбудови України можуть бути: використання новітніх агротехнологій, відновлення та покращення стану пошкоджених ґрунтів; проведення комплексу заходів з очищення стічних вод та атмосферного повітря; ведення супутникового моніторингу земель; збільшення обсягів електрогенерації з відновлювальних джерел енергії; залучення інвестицій у економічно та кліматично важливі проекти сталого землекористування; відновлення або створення стійких та екологічно чистих систем виробництва; підтримка екологобезпечних проєктів та стійких методів виробництва тощо [Лазарєва О.В. та ін., 2024].

З теоретичних позицій заслуговує на увагу співвідношення категорій відновлення природних (земельних) ресурсів та екологічної, зокрема ресурсної безпеки. Зазначимо, що на прикладі земель різних категорій, а особливо сільськогосподарського призначення, науковці сьогодні досліджують безпековий компонент їх відновлення. Так, проведення відновлення земель сільськогосподарського призначення розглядають як складову забезпечення екологічної безпеки, а також продовольчої безпеки, як підґрунтя для забезпечення права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля, а також права людини на продовольство [Лейба М.О., 2025]. Одночасно заходи, які вживаються при відновленні земель (наприклад, рекультивація, консервація земель), мають відповідати законодавчо встановленим вимогам екологічної безпеки. Зазначене вказує на органічну єдність та взаємопов'язаність процесів використання, відновлення земельних ресурсів та забезпечення екологічної, зокрема, ресурсної безпеки.

## ВИСНОВКИ

Підсумовуючи викладене, можна дійти наступних висновків. Забезпечення сталого, екологічно збалансованого природокористування є однією з провідних проблем та напрямів сучасного розвитку суспільства і становить пріоритетну передумову стійкого (сталого) функціонування як природних, так і економічних систем. Особливої актуальності та значимості його реалізація набуває не тільки в умовах адаптації до кліматичних змін, а й як необхідний фактор майбутнього повоєнного відновлення України.

Оцінюючи співвідношення основних теоретичних понять, що досліджувалися в статті, зазначимо, що стале, екологічно збалансоване природокористування та забезпечення екологічної, зокрема, еколого-ресурсної безпеки є взаємопов'язаними, взаємообумовленими та взаємозалежними категоріями. Їх взаємний вплив реалізується як через безпосередньо використання природних ресурсів з дотриманням екологічних вимог, так і в процесі їх відновлення (відтворення). Екологічно збалансоване використання природних ресурсів, особливо земель та їх ґрунтів, є запорукою гарантування екологічної безпеки, а збереження та відновлення земельно-ресурсного потенціалу сприяє забезпеченню еколого-ресурсної безпеки.

Особливість сталого землекористування полягає в тому, що воно задовольняє не тільки економічні інтереси, які обумовлені експлуатаційною цінністю земельних та інших природних ресурсів, а й забезпечує задоволення необхідних екологічних потреб, у тому числі потреби в безпечному природному середовищі, належній кількості та якості земельних та споріднених з ними природних ресурсів.

В процесі відновлення земель забезпечення екологічної, ресурсної, продовольчої безпеки може бути як метою відновлення земельних ресурсів (наприклад, у разі погіршення чи втрати

якісного стану земель та необхідності відродження сталості та екологічної збалансованості землекористування, виробництва якісної сільськогосподарської продукції), так і необхідними умовами здійснення такого відновлення (забезпечення дотримання вимог екологічної безпеки при застосуванні заходів з відновлення земель – консервації, рекультивації, меліорації тощо).

## REFERENCES

- Andreitsev, V. I. (2015). Pryrodno-resursovyi potentsial yak ymovirnyi ob'ekt pravovoho rehuliuvannya vykorystannia, zberezhenia ta okhorony. In A. H. Bobkova (Ed.), *Pravove zabezpechennia ekonomichnoho rozvytku ta ekolohichnoi bezpeky suspilstva* (pp. 202–206). Vinnytsia: DonNU. [in Ukrainian].
- Baliuk, H. I., & Sushyk, O. V. (2016). “Udoskonalennia” ekolohichnoho zakonodavstva Ukrainy: suchasni realii v ekolohichnii sferi. In P. D. Pylypenko (Ed.), *Aktualni problemy sotsialnoho prava. Evoliutsiia pravovoho rehuliuvannya ahrarykh, zemelnykh ta ekolohichnykh vidnosyn* (pp. 28–30). Lviv. [in Ukrainian].
- Bredikhina, V. L. (2018). Zmist ta yurydychna pryroda poniattia resursno-ekolohichnoi bezpeky. *Pravo i suspilstvo*, 2(2), 103–109. [in Ukrainian].
- Garafonova, O. I., & Popovych, R. I. (2024). Doslidzhennia pidkholu shchodo zabezpechennia natsionalnoi bezpeky. *Economic Synergy*, 4(14), 90–100. <https://doi.org/10.53920/ES-2024-4-6> [in Ukrainian].
- Hetman, A. P. (2019). Doktryna ekolohichnoho prava ta zakonodavstva Ukrainy. Kharkiv: Oberih. [in Ukrainian].
- Hetman, A. P., & Bredikhina, V. L. (2023). Pravove zabezpechennia ekolohichno zbalansovanoho vykorystannia pryrodnykh resursiv u konteksti yevropeyskykh vymiriv vidnovlennia ekonomiky Ukrainy. In V. A. Zhuravel et al. (Eds.), *Pravnycha nauka ta zakonodavstvo Ukrainy: yevropeyskyi vektor rozvytku v umovakh voiennoho stanu* (pp. 779–801). Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
- Ignatenko, I. V. (2022). Aktualni pravovi problemy formuvannia ekolohichno oriietovanoho zemlekorystuvannia yak skladovoi stratehii staloho rozvytku. *Pravo i suspilstvo*, 2, 121–127. [in Ukrainian].
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (n.d.). *Plan vidnovlennia Ukrainy*. Natsionalna prohrama “Vidbudova chystoho ta zakhyschenoho seredovyscha». <https://recovery.gov.ua/project/program/re-build-clean-and-safe-environment>
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2021). Pro skhvalennia Stratehii ekolohichnoi bezpeky ta adaptatsii do zminy klimatu na period do 2030 roku (Rozporiadzhennia No. 1363-r). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80>
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2024a). Deiaki pytannia zabezpechennia dosiahnennia Tsilei staloho rozvytku v Ukraini (Rozporiadzhennia No. 1190-r). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1190-2024-%D1%80>
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2024b). Pro skhvalennia Stratehii rozvytku silskoho hospodarstva ta silskykh terytorii v Ukraini na period do 2030 roku (Rozporiadzhennia No. 1163-r). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2024-%D1%80>
- Khaustova, V. Ye., & Trushkina, N. V. (2024). Zabezpechennia staloho ta ratsionalnoho zemlekorystuvannia: mizhnarodnyi dosvid ta ukraïnski realii. *Biznes-Inform*, 1, 218–234. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-1-218-234> [in Ukrainian].
- Kurman, T. V. (2018). Stalyi rozvytok silskohospodarskoho vyrobnytstva: problemy pravovoho zabezpechennia. Kharkiv: Yurait. [in Ukrainian].
- Lazarieva, O. V., Mas, A. Yu., & Sterliev, D. V. (2024). Stale zemlekorystuvannia yak faktor rozvytku ekonomiky silskykh terytorii u povoiennyi period. *Ahrosvit*, 21, 15–20. [in Ukrainian].
- Leiba, M. O. (2025). *Pravove zabezpechennia vidnovlennia zemel silskohospodarskoho pryznachennia* (PhD dissertation). Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv. [in Ukrainian].
- Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine. (n.d.). *EkoZagroza*. <https://ecozagroza.gov.ua>
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). Zemelnyi kodeks Ukrainy (Law No. 2768-III). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2003a). Pro zemleustrii (Law No. 858-IV). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15>
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2003b). Pro okhoronu zemel (Law No. 962-IV). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2003c). Pro derzhavnyi kontrol za vykorystanniam ta okhoroною zemel (Law No. 963-IV). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2019). Pro Osnovni zasady (stratehiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku (Law No. 2697-VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>

## SUSTAINABLE USE AND RESTORATION OF LAND IN THE LEGAL FRAMEWORK FOR ENVIRONMENTAL AND RESOURCE SECURITY

Anatoliy HETMAN, ORCID 0000-0002-1987-2760<sup>1</sup>  
Viktoriiia BREDIKHINA, ORCID 0000-0002-7983-1098<sup>2</sup>

<sup>1</sup>*Doctor of Law, Professor, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine*

<sup>2</sup>*PhD in Law, Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine, Kharkiv, Ukraine*

**Abstract.** The article examines the place of sustainable land use and restoration in the legal framework for environmental and resource security in Ukraine in the context of wartime and post-war challenges. It is argued that land, as a basic element of the country's natural resource potential, performs economic, social, and environmental functions simultaneously and therefore requires a special legal regime for its use, protection, and restoration. It is argued that land degradation, pollution, and damage, exacerbated by the armed aggression of the Russian Federation, pose a significant threat not only to the ecological, but also to the food, economic, and overall national security of Ukraine. These circumstances require the search for effective organizational and legal methods and tools to preserve the national resource base and ensure guarantees for the realization of both land and environmental rights of citizens.

The authors analyze doctrinal approaches to understanding ecological and resource security, its relationship with environmental, economic, and food security, and define the substantive characteristics of the categories of sustainable, ecologically balanced land use and land restoration. The content of the principle of priority of environmental safety requirements in land legislation is revealed, in particular through the provisions of the Land Code of Ukraine, the Law of Ukraine “On Land Protection” and other normative acts that establish the obligations of landowners and land users to preserve soil fertility and prevent negative anthropogenic impact on the state of land resources. Particular attention is paid to legal responses to violations of environmental standards in land use, in particular the termination of land rights.

It is concluded that the formation of an effective organizational and legal model for the sustainable use and restoration of land is a necessary prerequisite for ensuring environmental and resource security, fulfilling Ukraine's European integration commitments, and successfully implementing the post-war restoration of the state.

**Keywords:** natural resource potential, environmental safety, food security, land pollution, environmental requirements for land use, restoration of natural resources, guarantees of rights, termination of land rights.

## СТАЛЕ ВИКОРИСТАННЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ В СИСТЕМІ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГО–РЕСУРСНОЇ БЕЗПЕКИ

**Анотація.** У статті досліджується місце сталого використання та відновлення земель у системі правового забезпечення еколого-ресурсної безпеки України в умовах воєнних та повоєнних викликів. Обґрунтовується, що земля як базовий елемент природно-ресурсного потенціалу країни виконує одночасно економічні, соціальні та екологічні функції, а тому потребує особливого правового режиму використання, охорони та відновлення. Доводиться, що деградація, забруднення й псування земель, посилені збройною агресією РФ, становлять суттєву загрозу не лише екологічній, а й продовольчій, економічній та в цілому національній безпеці України. Вказані обставини потребують пошуку ефективних організаційно-правових методів та інструментів збереження національної ресурсної бази, забезпечення гарантій реалізації як земельних, так і екологічних прав громадян.

Авторами проаналізовані доктринальні підходи до розуміння еколого-ресурсної безпеки, її співвідношення з екологічною, економічною та продовольчою безпекою, а також визначені змістовні характерис-

тики категорій сталого, екологічно збалансованого землекористування й відновлення земель. Розкривається зміст принципу пріоритетності вимог екологічної безпеки у земельному законодавстві, зокрема через норми Земельного кодексу України, Закону України «Про охорону земель» та інших нормативних актів, що встановлюють обов'язки землевласників і землекористувачів щодо збереження родючості ґрунтів та запобігання негативному антропогенному впливу на стан земельних ресурсів. Окрема увага приділена правовому реагуванню на випадки порушення екологічних норм при використанні земель, зокрема припиненню прав на земельні ділянки.

Зроблено висновок, що формування ефективної організаційно-правової моделі сталого використання й відновлення земель є необхідною передумовою забезпечення еколого-ресурсної безпеки, виконання євроінтеграційних зобов'язань України та успішної реалізації повоєнного відновлення держави.

**Ключові слова:** природно-ресурсний потенціал, екологічна безпека, продовольча безпека, забруднення земель, екологічні вимоги до землекористування, відновлення природних ресурсів, гарантії прав, припинення земельних прав.

Дата подачі автором: 11.12.2025

Дата прийняття після рецензування: 26.12.2025

Дата публікації: 05.01.2026

**Цитувати цю статтю слід:** Гетьман А., Бредіхіна В. Стале використання та відновлення земель в системі правового забезпечення еколого-ресурсної безпеки. *Право та інноваційне суспільство*. 2025. Вип. 2 (25), С. 85–95. [https://doi.org/10.37772/2309-9275-2025-2\(25\)-7](https://doi.org/10.37772/2309-9275-2025-2(25)-7).